

ORIENTACIJE

odgoj savjesti i prva ispovijed u sazrijevanju ličnosti

(Moralno-teološko-pastoralni vid)

Ivan Fuček

Uvod

Tema je obuhvatna i delikatna, s mnogostrukim »sokacima«, napose u namjeri da se obuhvati cjelokupno progresivno religiozno-moralno sazrijevanje ličnosti. Svi su uvjerenja da je danas takav kontinuirano-progresivni odgoj dječje savjesti posebno složen.

P. Delooz svojim sveskom o djeci, njihovu etičkom i religioznom odgoju u okvirima svjetskog društva¹, J. Lange pravom egzistencijalnom mukom o pastoralu obitelji², G. Mendel vapajem za dekolonizacijom djece³, upravo su nas revolucionirali. Pred nama iskrsava teško pitanje: tko to odgaja našu djecu? Nije li Münsterski biskup H. Tenhumberg još teški optimist sa svojom tvrdnjom da valjda dvije trećine djece iz »predškolskog obrazovanja« nije kod kuće primilo nikakva religioznog odgoja⁴? Tiha »re-

volucija« koja se događa unutar braka i obitelji, a koja sve više formira »brak bez obitelji« i »obitelj bez braka«, kako nas u najnovije doba uvjerava P. L. Weinacht⁵, potisnula je — odgoj djeteta nekamo na rub — tamo po prilici gdje se za nešto kaže da je »deseta briga«, pa nije ni čudo što se govori i piše »o svršetku odgoja djeteta«.

Zbog zaposlenosti na radnom mjestu, majke su s djecom površno, u doba umora i nesposobnosti da im se dublje posvete. Hoće li se dijete sjećati što mu je majka ucijepila kao usput i na brzinu? Otac je u organizacijama i po sastancima, na putovanjima i u društvu. Djeca su tako praktički od malih nogu bez roditelja. Jaslice, vrtić, dnevni boravak u školi, neka žena koju se slučajno najmi, katehista ako dijete pošalju na vjeronauk, crkvena mala zajednica — hoće li biti kadri nadomjestiti roditeljske propuste?

1 P. DELOOZ (zusammengestellt), *Die Kinder, Ihre ethische und religiöse Erziehung in der westlichen Gesellschaft*, u *Pro mundi vita Bulletin* (77), April 1979, passim.

2 J. LANGE, *Ehe und Familienpastoral heute*, Freiburg i. Br., Herder, 1978.

3 G. MENDEL, *Pour decoloniser l'enfant*, Pa-

yot, Paris 1971.

4 P. DELOOZ, Nav. dj., str. 17, bilj. 26.

5 P. L. WEINACHT, *Die stille Revolution: Ehe und Familie*, u *Internationale katholische Zeitschrift (Communio)*, 8 (5/1979), 415 — 422, osobito *Ehe ohne Familie* (418) i *Familie ohne Ehe* (420—421).

Stručnjaci bilježe da danas tijekom djetinjstva u prosjeku dijete prosjedi pred TV-prijemnikom 10 do 15 tisuća sati; neki već u dobi od 5 godina po 30 sati tjedno⁶. Sve se svodi na vizualnost, na doživljaj kroz sliku. A koje se to slike slažu u dječjoj psihi? Što možemo očekivati od djece kojima je već u temeljima poljuljan ili dobrano srušen osjećaj za čudoredno i religiozno? No događa li se odgoj djece velikim dijelom preko druge djece? U Saveznoj republici Njemačkoj bilo je 1975. oko 142.000 djece izvan svojih obitelji, za koje se brinulo društvo. U istoj godini se taj broj penjao u Francuskoj na 163.000, a u Engleskoj više od 100.000⁷. Kako toj djeci osigurati humani i religiozni odgoj?

U takvoj složenosti problema nije neobično što u Saveznoj republici Njemačkoj dvije trećine djece više ne dolazi ni na kakvu vjersku pouku. U Americi (SAD) — prema izjavi biskupa (1976) — ne dolazi više na vjeronauk 6,6 milijuna katoličke djece. U Francuskoj između 8—13 godina 36,2 posto djece nisu nikad imali nikakve katehetske naobrazbe. Taj broj na području Pariza raste čak na 65,3 posto. Drugdje je jedva bolje⁸.

U mnogim našim gradovima kao u Zagrebu, Splitu, Osijeku, Rijeci, Šibeniku i dr. stanje neće biti mnogo pozitivnije. Nedostaje nam dovoljan uvid pa smo uvijek u opasnosti nerealnog optimizma. Još uvijek smo skloni više »sakramentalizaciji« djece (spremiti ih na prvu ispovijed i pričest, kasnije na krizmu) negoli evangelizaciji i stanovitoj egzistencijalnoj katehizaciji. Iako mi ne možemo nadomjestiti propuste odgoja obitelji, još uvijek premalo razmišljamo o onome što im stvarno nuđamo. U toj totalnoj izmjeni okolnosti kulture i civilizacije dužni smo hitno činiti sve one pomake koji su zaista nužni da nam katehetski rad bude uspješniji.

Ovo bi traženje htjelo biti bar neka pomoć u smjeru konstruktivnog razmišljanja o našem djetetu. Stoga ćemo promotriti razvojne etape moralne savjesti djeteta, bitne elemente formacije savjesti djeteta, te što znači i koje mjesto ima pokora i pomirenje u formaciji savjesti djeteta. Potrebno je preispitati metode našeg čudoredno-religioznog odgajanja djeteta i pošteno odvagnuti: jesu li te metode primjerene stvarnosti koju živimo, što više, nastojimo li ih usavršiti?

MORALNA SAVJEST DJETETA: RAZVOJNE ETAPE

Progresivni razvoj moralne savjesti

Radi se o zajedničkoj ali nijansiranoj odgovornosti, tumači papa Ivan Pavao II. u nedavno objelodanjenom Apostolskoj egzortaciji **Catechesi tradendae**, kod koje sudjeluje cjelokupna Crkva. Posebnu odgovornost snose roditelji, ali i svećenici, redovnici, katehisti i katehistice, odgovorni za sredstva društvenog pripočavanja — svi, ali u različitoj mjeri, budući da je formiranje savjesti jednog vjernika važna i znamenita stvar za čitavu Crkvu⁹.

U našoj pedagoškoj praksi s djecom potrebno je prijeći od »moralna precepta«, tj. od pokoravanja autoritetu roditelja, katehete, svećenika bez dovoljnih obrazloženja i dostatne motivacije, na »moral osobne odgovornosti«, tj. na progresivan odgoj za slobodu i njenu ispravnu upotrebu u oblikovanju osobne moralne savjesti, uvijek u sučeljenju s Božjim namjerama o čovjeku. Značajno je da spomenuta papina egzortacija o katehezi, prvo poglavlje posvećuje Isusu Kristu kao jedinom zajedničkom Učitelju. Ne, dakle, moral zapovijedi, nego

6 P. DELOOZ, Nav. dj., str. 23, bilj. 18.

7 Usp. **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, 9. Dez. 1977; **Le Monde**, 1. Feb. 1978; **The Economist**, 19. Nov. 1977.

8 P. DELOOZ, Nav. dj., str. 3, bilj. 1.

9 GIOVANNI PAOLO II, **Catechesi tradendae**, u **L'Osservatore Romano**, N. 246, 26. Ottobre 1979, Supplemento A, n. 16 (hrv. izdao GK Br. 24/1979 — Prilog).

moral zajedništva s osobom Isusa Krista, uzorom, modelom, posrednikom svega života¹⁰.

U početku buđenja moralne svijesti, što se događa kod mališana do šeste godine, sve je tijesno vezano sa savješću drugih, napose roditelja. Dijete smatra da dobro čini ako su roditelji zadovoljni. Prema rezultatima »metode zapažanja«, koju su provodili stručnjaci za dječju psihologiju kao M. Piaget, M. Wallon, M. Prayer i Gesell¹¹, kao i po metodi »testa«, koju nam nudaju Bonet i Simon¹², dijete od 4—7. godine još je posve nesposobno svjesno reflektirati i protumačiti ono što osjeća i doživljava. Ono se ograničava na »živjeti« pa su njegove riječi dio njegova života. Ono još ne ulazi u sama sebe. Ono još nije sposobno sama sebe preda se staviti i o sebi izreći sud.

U to doba počima zapažati seksualne razlike i to u njem stvara mnogo pitanja. Želi ustanoviti odakle ta razlika. Zato postavlja čisto anatomska pitanja, osobito majci. Pitanja nam se mogu činiti naivna, ali su djetetu od presudne važnosti. Na njih valja točno odgovarati, dakako dječjim rječnikom i svom delikatnošću, ali otvoreno, jasno i bez odugovlačenja, toliko koliko je dijete pitalo. Nikad ga na tom području roditelji neće posve zadovoljiti, jer je eto dob izvanredne znatiželje i uvijek se javlja već novi »zašto«. Ta znatiželja nije nećudoredna. Štaviše, danas se smatra važnim »movensom« za zdrav razvitak djeteta uopće.^{12a}

Kao »pretpočetak moralnog sazrijevanja« mogli bismo označiti dob djece od 6. do 9. godine. Eksperti iz francus-

kog »Nacionalnog centra za vjersku pouku« i iz »Centra za liturgički pastoral Francuske« — M. Brulin, B. D. Marlingeas, F. Mourwillier — smatraju upravo to doba, uzevši cjelokupni razvitak djeteta, posebno privilegiranim¹³. Dijete prelazi iz intuitivnog na refleksivan način mišljenja. Sluša ako shvati razloge ili molitve neke naredbe. Počima shvaćati važnost nakane. Postaje sposobno da odgodi ili odloži neke svoje prohtjeve. Samo zamjećuje dobro i zlo i razlikuje to od onoga što je zapovijeđeno kao dobro ili zabranjeno kao zlo. Napose, počima razlikovati dobro i zlo od onoga što roditelji ili drugi odrasli traže ili dopuštaju kao dobro a zabranjuju kao zlo.

Oslanjanje na roditelje još je u toj fazi veoma snažno. Kroz iskustvo škole dijete počima otkrivati mnogo širu mrežu odnosa, zapažati i shvaćati da drugi imaju različite darove kao i granice i slabosti. Zato odgojitelji posebnu pozornost treba da posvete svemu onome što dijete odgaja za slobodu i vlastite izbore, opredjeljenja, za osjećaj dobrog i istinitog. Valja mu uliti samopouzdanje, pomoći mu da postupno dospije do vlastite svijesti kao ćudoredno odgovorna osoba¹⁴.

Pod konac ove faze, tj. oko 8. i 9. godine potrebno je u djetetu buditi vjerske stavove svojstvene toj dječjoj dobi. Nužno je također buditi svijest o osobnom pozivu: smiju li samo stariji slijediti Isusa a ne i djeca? Dužni smo u djetetu izazvati pitanje: što Isus želi od mene i što očekujete? Valja početi razvijati svijest o potrebi Boga i o potrebi da se u praksi sprovedu dobra uvjerenja i odluke. U to doba treba početi i raz-

10 Ondje, nn. 5—9.

11 S. TOMKIEWICZ, ... **Dai 4 ai 7 anni**, u AA. VV. **Per una educazione cristiana dei bambini**, Collana Pedagogia e psicologia religiosa — 4, Elle di ci, Torino-Leumann, 1971 (prijevod s franc. **Pour une éducation chrétienne des jeunes enfants**, Éd. du Sévené, Paris 1970), 35—70. Autor je dječji psihijatar i predstojnik za istraživanja na Institut National de la Santé et de la Recherche Médicale. O metodologiji svih autora govori

se na str. 36 sl.

12 Ondje, 36, 43.

12a Ondje, 46—48.

13 M. BRULIN — B. D. MARLINGEAS — F. MOURVILLIER, pripremili, **Celabrare la riconciliazione con i fanciulli**, Collana Sussidi per la pastorale dei fanciulli, Elle di ci, Leumann Torino 1977 (prijevod s franc. **Célébrer la réconciliation avec des enfans**), 4, 15—16

14 Ondje 16.

vitkom svijesti da smo svi ljudi ograničeni, pa da je svima nama potrebno trajno obraćanje koje ne možemo ostvariti sami oslonjeni na sebe nego zajedno s drugima: s ostalim članovima obitelji, sa župskom zajednicom, vjeronaučnom grupom itd¹⁵.

Otklon nezdrave indoktrinacije o grijehu

Kod dječaka i djevojčica od 9. do 12. godine, ili nešto ranije, prema istraživanjima N. Fabre, živi pretjeran, upravo tjeskoban osjećaj krivnje i grijeha. Taj osjećaj rađa malodušnost, zaskrbljenost, malaksalost¹⁶. A izvor tog osjećaja N. Fabre nalazi u stanovitom nepravilnom odgoju dječje savjesti. Ako je stav roditelja, odnosno odgojitelja, općenito prezahtjevan, u djetetu rađa napestost, nezdrav, mučilački osjećaj grešnosti¹⁷.

U takvom se odgoju zapaža neka žurba u katalogiziranju prestupaka, grijeha, slabosti, nesavršenosti svake ruke pa se to često djeci tumači zastrašujućim metodama ili se čak zastrašujuće postupaju. To je pedagogima bilo jasno već prije 30 godina. Primjer iz knjižice **Kako biste vi pomogli ovom djetetu?**: »Marica, u II. razredu osnovne škole, smetala je druge učenike u radu, odbijala svaku suradnju s ostalim đacima u razredu i općenito govoreći bila je neposlušna i nedisciplinirana. Učitelj, služeći se mjerom izdvajanja neposlušnog djeteta, odveo je Maricu u slabo osvijetljenu sobu u podrumu, gdje je bilo smješteno skladište. Bila je prisiljena da sjedi sama dok se ne odluči da će se popraviti i

pristojno ponašati i tek onda se smije vratiti. Potpuno prestrašena tajanstvenim zvukovima, otrčala je u razred moleći da je prime i obećavajući da će biti dobra. Postepeno se zaista popravila, a u slučajevima neposluha odmah je postala poslušna kad su joj zaprijetili podrumom.« U ocjeni tog postupka se odmah kaže da je ovakav način odgoja više štetan negoli koristan. Izgleda da je strah u pozadini mnogih duševnih oboljenja, stoga je takav odgoj »neodgovoran i glup«. Još se dodaje: »Nije razumno upotrebljavati strah kao sredstvo zastrašivanja djeteta da ga natjeramo na stanovito poželjno ponašanje«¹⁸.

Takav prestrog, nepedagoški i nepsihološki odgoj i u nekim katoličkim obiteljima — kao i kod nekih kateheta — umjesto da je u djeci uzbudio radostan zamah prema apostolatu, možda čak prema pozivu na svećeništvo ili redovništvo, urodio je malodušnošću pred životom, krizom ili čak gubitkom vjere i ćudoređa. Većina katoličkih obitelji, koje su inače zauzete i angažirane apostolskim djelovanjem, uspijevaju i svoju djecu tako odgojiti i usmjeriti ih u oduševljenje za ono što je njima uzvišeno i plemenito, pa su takve obitelji klijalista dobrih i jakih zvanja.

Ali kad se na izgled u istim okolnostima odgaja protivno, kad djeca otupe a kasnije otpadnu i napuste vjeru, naravno, takva nemila pojava samim roditeljima stvara golem problem. Gdje je korijen, izvorište takvih rezultata? N. Fabre tvrdi da je nerijetko bio uzrok svemu tome pogrešan roditeljski odgoj savjesti svoje djece. S tog vidika piše André Berge, direktor psiho-pedagoškog centra pariške Akademije, pa konstatira

15 A. GIULIANI, *L'itinerario di fede nei nuovi catechismi*, u AA. VV. *Itinerario di fede dei bambini e dei fanciulli*, Collana Formazione dei catechisti. Elle di ci. 10096. Leumann, Torino 1978, 57—70, osobito 65—68

16 N. FABRE, *Educazione della coscienza nel fanciullo 8—10 anni*, Dal senso di colpa al senso di responsabilità, Elle di ci, Torino — Leumann, 1970 (prijevod s franc. *Vers la liberté*. Coll. de L' Institut Supérieur de Pa-

storale catéchétique, Éd. Mame-Fayard, Paris 1966), na raznim mjestima.

17 Ondje, 35—36, 39, 40 i drugdje.

18 **Kako bi vi pomogli ovom djetetu?**, Zaštita zdravlja, Zagreb 1952 (Izdano kao izvještaj Zajedničke komisije za zdravstvena pitanja o odgoju — National Education Association, American Medical Association, na hrv. s engl. prev. L. Barić), 9—10.

da je to ponekad karakteristično upravo za veoma solidne i apostolski angažirane naše katoličke obitelji¹⁹.

Bio sam jednom primio ovaj dopis: »Moja djevojčica iz trećeg razreda osnovne škole više me puta pita o grijehu. Ja sam joj protumačila da je grijeh veliko zlo. Uputila sam je u razliku između teškog i lakog grijeha i na primjerima sam joj pokazala kako Bog grijeh kažnjava. Nakon nekih njenih prestupaka rekla sam joj: Eto, sad si sagriješila. Ona dobro zna 10 zapovijedi Božjih i druge molitve. Ipak ponekad pitam sebe da li je točno usmjerujem«.

Izvanredno je važno pred djecom o tim stvarima taktično i pedagoški znati izbjegavati svaki neprikladan govor. Nije lako djetetu dati definiciju grijeha. Pošto smo Boga prikazali i s djetetom doživjeli kao ljubav, grijeh će se lakše shvatiti kao nevjera Božjoj dobroti i ljubavi. Bog se oko nas trudi, on nas zove, on nas privlači, on nam se dariva a mi od njega bježimo. Tu, dakle, nema mjesta nikakav legalizam ni minimalizam. A ponekad su još i naši katekizmi više skup pravila, preporuka, zapovijedi i zabrana — što u djetetu rađa mrzost i može mirne duše ići i bez Evandjelja — nešto što nad djecom i mladima osuđuje i prijeti negoli radosna oslobađajuća vijest Evandjelja²⁰.

Grijeh je ozljeda ili narušavanje ispravnog suživota i među ljudima; onog ljudskog zajedništva koje je Bog u svojoj ljubavi htio s nama ljudima i među nama učvrstiti u Isusu Kristu i njegovu Duhu. Grijeh je još i zlo koje činimo i kojim vučemo prema zlu druge ili ih oslabljujemo u dobru, pa se tako moć zla širi u svijet i vrši svoj utjecaj, dok Božji planovi, planovi njegova kraljevstva i dobrote ostaju ili neispunjeni ili ih se krši. Tako grijeh ima i zajedničarsku eklezijalno-socijalnu dimenziju²¹.

Nakon ovih nekoliko najopćenitijih podsjetnica, nastaje veoma delikatno pitanje: kako to djetetu prikladno protumačiti? Dijete nikad ne treba učiti čitav niz ili katalog nedostataka i prestupaka: ako učiniš ovo ili ono, sagriješit ćeš. Ne smijemo, naime, djetetu ucijepiti taj osjećaj grešnosti i krivnje, jer je opasnost da se u djetetu time stvori psihoza grijeha, pa da grijeh vidi svagdje. Radije treba poticati i razvijati osjećaj odgovornosti. Nije odgojno djetetu prijetiti: »Učiniš li to, Bog će te kazniti«. Ne valja stavljati grijeh u odnos s kažnjavanjem, jer takvo izražavanje prikazuje Boga djetetu odbojnim, strašnim, osvetničkim.

»Stidi se!« »Sakrij se!« »Doći ćeš u pakao.« »Grijehom vrijeđaš Boga«. »Bog sve vidi«. »Bog te gleda, pazi . . . !« Takvi i slični izrazi uvijek su opasni. Psihološki gledano, u djetetu se rađa misao da ga Bog više neće gledati, da je Bog neki svemoćni policajac koji samo bilježi prestupke. A ustvari grešnik bježi od Boga a ne Bog od grešnika²².

Jednako je pogrešno djetetu razlagati razliku između »smrtnog« i »lakog« grijeha, pa još za to navoditi primjere. Vrednovati težak subjektivni grijeh toliko je teško i delikatno da to dijete sigurno nije kadro shvatiti ovako još psihološki i umski nerazvijeno i nezrelo. S tim u vezi nije uputno neki prestupak djeteta stavljati u izravnu vezu s Bogom: »Eto, sad si sagriješila«. Valjalo bi radije upitati takvo dijete: »Jesi li se ponijela onako kako Isus od tebe očekuje: on koji ti je prijatelj i koji te toliko voli?«

Mnoge majke, mnogi katehete, nažalost, o grijehu govore načinom i slikama kako se ne smije. Zastraujući odgoj u sebi krije golemu opasnost, naime, da čovjek kasnije nikad pravo više ne priđe Bogu; jednostavno se ne usuđuje. nabili smo mu krivu sliku o Bogu kao o

19 N. FABRE, Nav. dj., *Premessa*, 5—6.

20 B. HÄRING, *Free and Faithful in Christ, Moral Theology for Priests and Laity*, 1 — General Theology, St Paul Publications, London 1978, 378 sl., osobito pod naslovom *How to speak of Sin*, 378—392.

21 Usp. P. SCHOONENBERG, *Theologie der Sünde, Benziger Verl., Einsiedlen-Zürich-Köln* 1966, osobito *Die Sünde der Welt*, 115—141.

22 Usp. I. FUČEK, *Demitologizacija slike o Bogu*, u OŽ 27 (1972), 340—358.

nekome koji samo bilježi prestupke i kažnjava. Opasnost je da dijete zbog toga nerado moli, a čim odraste, da se od takvog Boga temeljito udalji.

Zato djeci o grijehu treba govoriti pozitivno: Bog nas voli. Krist Gospodin nam je pokazao kako se voli bez mjere. Bog sve ljude voli kao svoju djecu i svi smo u Bogu jedna obitelj. Kad ne vršimo sve ono što Bog od nas očekuje i zašto nam je dao sposobnost i potiče nas, to je stoga što smo ga malo zaboravili, malo smo se od njega udaljili ili čak pobjegli. Mi smo ti koji se od Boga udaljujemo i od njega bježimo, nipošto Bog od nas. A udaljujući se od njega, mi se udaljujemo od čitave Božje obitelji, od Crkve. — Može se lijepo djeci govoriti o grijehu a da se taj tako apstraktan pojam »grijeh« na početku uopće ne spomene.

Djeca veoma dobro shvaćaju: kad netko više ne želi ništa znati o Bogu, kad ga Bog više ne zanima i kad Bogu okreće leđa da je to čovjek koji vrijeđa Božju ljubav, iako mu Bog uvijek i dalje želi dobro. Rješenje, dakle, nije u tome da se djeci o grijehu govori, nego da se dobro živi, da se dobro djelom vrši i to na svaki konkretan način. Isus je u tome dao primjer. Kad ne vršimo dobro koje bismo morali izvršavati, tada griješimo.

I dijete veoma dobro shvaća da je često egoist, jer misli samo na sebe. Dijete shvaća da ono nije na svijetu samo nego da je odgovorno i drugima. Stoga je uputnije i bolje govoriti »o grešniku« negoli »o grijehu«. Grijeh, naime, nije neka stvar nego je neko čovjekovo zlo ponašanje koje govori o zlom unutrašnjem stavu ili opredjeljenju čovjeka. A svi smo grešnici jer su naši odnosi prijateljstva s Bogom često ometani našim zlim ponašanjem, unutrašnjim stavom nevjernosti. Djeca dobro shvaćaju svoje

stavove nevjernosti, napose u egoističkom ponašanju prema drugima²³.

Kroz mnogovrsna vlastita iskustva

Dijete pomalo stiže do razvitka osobne sposobnosti rasuđivanja. To se ne događa na apstraktan način nego povezano sa slikama i konkretnim mnogovrsnim **iskustvima**. Valja mu dati prilike da u sebi izgrađuje sposobnost analize i kritičnosti kroz konkretna iskustva, a nipošto kao polazište uzimati norme koje treba izvršavati, pa još pod prijetnjom kazne, kako smo naveli. Treba ga upućivati kako će se odnositi prema pronađenim vrijednostima poštenja, ljubavi, dobrote, pravednosti, pomaganja drugima . . . To u prvo vrijeme može biti kroz vrednovanja koja imaju roditelji ili katehete. Kasnije će to biti kroz vrednovanja grupe ili zajednice, sve dok ne stigne do pune samostalnosti.

Na prvo mjesto valja staviti iskustvo **slobode**. Dijete doživljava mogućnost da nešto prihvati ili da odbije. Pomalo uči birati, činiti manja i veća opredjeljenja, manie ili veće opcije. Počima se osjećati odgovornim gospodarom svojih čina, pa za njih preuzima odgovornost: »Da, ja sam to učinio«. Ne onda kad je na bilo koji način dijete pritisnuto autoritetom izvana nego kad se u sebi čuti slobodno, u toj dobi već počima klasificirati svoja ponašanja kao ćudoredna, eventualne pogrešne izbore može prepoznati kao takve i modificirati ih u funkciji vrijednosti kojoj se priklanja. Prije svega, dijete te dobi treba otvoriti primatu nakane, tj. pomoći mu da shvati zašto je neko ponašanje bolje od drugog, neki način neispravan i loš²⁴.

Zajedno s tim iskustvom javlja se i iskustvo **ograničenosti**. Dijete redovito fantazira i misli o sebi mnogo više nego

23 Usp. R. GOETSCHI, **Der Mensch und seine Schuld**, Das Schuldverständnis der Psychotherapie in seiner Bedeutung für Theologie und Seelsorge, Benziger Verl., Zürich, Einsiedeln, Köln 1976, 34—41, 299—355.

24 G. GATTI, **La catechesi dei fanciulli**, Quaderni di pedagogia catechistica — C/5, Elle

di ci, Leumann — Torino 1975, 194—195: u tom odsjeku vjerno ga slijedim. Usp. G. CHRUCHON, **Introduzione alla psicodinamica**, La persona e il suo ambiente, La scuola editrice, Brescia 1973² (prijevod s franc. **Initiation à la psychologie dynamique**, Maisson Mame, Paris — Tours 1963), 102—103.

što može postići. Pogreške ga dovode natrag u realnost. Pomalo je nagnano sili-
nom događaja, pa se mora pomiriti s
raskorakom između riječi obećanja i
konkretnih mogućnosti ostvarenja. Sa-
mo onda ako se dijete osjeti ograniče-
no, nesposobno, slabo i izgubljeno —
doživljava potrebu pomoći, koja se reli-
gionom terminologijom naziva »spase-
nje«, utjecanje Bogu u molitvi i slično.
Plod takva iskustva je prvi korak pre-
ma obraćanju, na čemu se tada može
zasnivati inicijativa u sakramentu pomi-
renja i pričesti²⁵.

Javlja se i iskustvo **odbijanja**. Dijete,
ponekad čak s velikim osporavanjem od-
bija norme koje su mu predložene da
ih vrši. U takvoj je situaciji dobro da ga
se uputi u vještinu reflektiranja o sa-
mome sebi, o svome ponašanju, pa da
se doživljavajući neraspoloženje i mr-
zost, osporavanje i odbijanje upita: ka-
ko ću doći do pozitivnog rješenja? —
kakve su posljedice takvog mog odbi-
janja? »Veoma je pogrešno«, kaže N.
Fabre, »odgajati savjest djece tako da u
sebi doživljavaju prisutnost grijeha a da
im se u isto vrijeme ne pruži sredstvo
da u Bogu prepoznaju Oca koji ih ljubi i
prihvaća. Na taj način riskiramo da se
u djeci rode i prodube negativni i teški
osjećaji krivnje«²⁶. Ovaj citat ovdje do-
nosimo zato da uvidimo kako je nužno
potrebno trenutak pogreške brzo razri-
ješiti traženjem rehabilitacije.

Pridolazi iskustvo **nereda** među odno-
sima koje također igra važnu ulogu u
sazrijevanju dječje moralne svijesti. Di-
jete kontrolira ispravnost svojih postu-
paka na reakcijama njemu osobito dra-
gih osoba. »Ako mu se pomogne da to
osjeti, založit će se više u ljubavi i po-
pravljanju«²⁷.

Gatti navodi još iskustvo **odvajanja**.
Dijete osobito teško podnosi način tu-
đeg ponašanja koje mu daje osjetiti da
ga dotični od sebe odbija, pa se na taj
način osjeti odvojeno od dragih osoba,

od grupe, od zajednice. Takav prekid di-
jete doživljava kao naročito tešku fru-
straciju, jer ne razumije motivaciju toga
i pita se zašto? Veoma je osjetljivo na
prekid prijateljstva, na nevjernost u ne-
kom prihvaćenom zadatku. To je neki
prijenos iskustva grijeha, iskustva »ok-
renuti leđa i udaljiti se«. Pomirenje se
nuda u povratku, u susretu, u dragom
uživanju natrag stečene ljubavi i prija-
teljstva, u rehabilitaciji²⁸.

Kad odgojitelji daju previše važnosti
i naglaska materijalnom vidu nekog
prestupka, ili kad uz određeno ponaša-
nje uvijek slijedi kazna, onda se u dječ-
joj glavicu rađa oblik legalističkog mo-
rala; kao da se radi o nekom detaljnom
popisu dozvoljenih i nedozvoljenih čina,
bez ikakva odnosa na vrijednosti, bez
prave i neke zadovoljavajuće motivacije.
U takvom stavu i odgoju osjećaj grijeha
i oprostjenja su iskrivljeni i teže prema
ispričavanju: dijete želi dokazati da je
njegov postupak u skladu sa zakonom,
pa na taj način u sebi produbljuje iskriv-
ljenje osjećaja krivnje i grijeha i u ne-
mogućnosti je da doživi pravo oprošte-
nje i obraćenje. S druge strane, u djetetu
postoji, zbog takvog legalističkog na-
čina, napast optužbe na negativan na-
čin: ono postaje strog, pretjeran sudac
samome sebi gubeći iz vida prvenstvo
ljubavi Boga osloboditelja, pa i opet po-
staje nesposobno da doživi krivnju u toč-
noj, ispravnoj mjeri i pravo na nepatvo-
reno oslobođenje po oprostjenju.

Zato prije negoli se djetetu obratimo
ukorom ili čak nesrazmjernom kaznom,
valja mu pustiti slobodu i mogućnost da
se iznese, dati mu priliku da protumači
zašto je učinio to i na takav način. Kod
toga će naše držanje i naš stav biti takvi
da u njemu pobudimo povjerenje, kao u
onom djetetu koje se silno bojalo ispo-
vijedi, ali je u ispovjedaonici bio mlad
svećenik i dobar pedagog, pa je isto di-
jete nakon ispovijedi uskliknulo: »Divno,
divno, divno se je ispovijedati!« I dijete

25 G. GATTI, Nav. dj., 195.

26 Ondje, 195.

27 M. ŠIMUNOVIĆ, **Odgaj savjesti** (Neki psi-
hopedagoški aspekti), u **Bilten za pastoralnu**

komunikaciju (ciklostil), Br. 1 (1979), 13.
Autor prema Gattiu naglašava važnost dječ-
jih iskustava.

28 G. GATTI, Nav. dj., 195.

je bilo zauvijek oslobođeno straha da se iznese.

Od heteronomnog do autonomnog morala

Razvitak moralnog suda djeteta, do čega se, naime, mora progresivno stići u našem odgojnom radu, seže od odnosa prema izvana nametnutim zakonima do biranja vrijednosti u slobodi.

Na temelju studija dvaju stručnjaka u ovoj materiji: J. Piageta (u Europi, ima već tridesetak godina) i L. Kohlberga (u SAD, posljednjih petnaestak godina) taj progresivni razvitak moralnog suda u djetetovoj savjesti možemo shematski ovako prikazati:

Prvo ili »predćudoredno doba« dijeli se na dva stadija. U prvom stadiju djetete djeluje ili ne djeluje moralno iz straha pred kaznom. U drugom stadiju djeluje zato da primi nagradu. To je doba čiste heteronomije morala, tj. doba odnosa prema izvanjskim i autoritetom nametnutim normama.

Slijedi **drugo** doba ili doba »konformističkog morala«, koje i opet ima dva stadija, tj. treći i četvrti stadij, gledamo li progresivni uspon i razvitak dječje savjesti. U trećem stadiju dijete djeluje zato da dobije društveno priznanje. Znači, dijete je izašlo iz sebe prema drugima, ali još uvijek druge upotrebljava za sebe (ono je centar). U četvrtom stadiju dijeluje iz obzira prema zakonu i stalnom poretku. To je faza kad dijete doživljava potrebu prilagođivanja stvarnosti. Ali to je još uvijek heteronomni moral — izvanjsko ćudoređe — jer volja traži izvan sebe principe svoga moralnog djelovanja.

Istom **treće** doba, koje nazivaju i »doba osobnog pounutrašnjjenog morala« malo dovodi do autonomije morala, odbacivši heteronomiju, tj. izvanjskost. I ovo doba kao i dva prethodna možemo razlučiti u dva stadija: u peti i šesti stadij, imajući u vidu finalni progresivni razvitak ćudorednog djelovanja mladog bića. U petom stadiju mladi ćovjek djeluje radi poštivanja prava drugih. Naravno, to je već veoma visoko dostignuće (centar je drugi: moj bližnji). Tu su se dogodili znatni i presudni pomaci prema ćovjeku; od egoizma prema altruizmu. U šestom i zadnjem stadiju ćovjek djeluje u odnosu na opća načela dobra i pravde koju s uvjerenjem osobno i slobodno prihvaća.

U ova dva zadnja stadija stiglo se do ispravno shvaćenog autonomnog i pounutrašnjjenog morala; ćovjek je dozrio da sam u sebi oćita, da u svojoj nutрини sagleda principe ćudorednog djelovanja. On o svemu trijezno i ozbiljno reflektira i jasno mu je da se samo tako može ostvariti kao ćovjek i kao kršćanin. Tu se prvenstveno radi o odnosu prema vrijednostima koje ćovjek sada uzima pred Bogom odgovorno u savjesti²⁹.

To bi bio skiciran put od izvanjskog heteronomnog morala do unutrašnjeg autonomnog, put od morala precepata i zakona do morala ljubavi i osobnih stavova, od legalističkog morala do poosobljenog morala. Ukoliko je taj hod uokviren u kršćansku viziju svijeta, tada se prešao put od Starog zavjeta u Novi savez, gdje mjerilo ponašanja nije objektivni zakon nego sama osoba Isusa Krista³⁰. Dakako, drugo je pitanje kad se stigne do te neosporne kršćan-

29 Tabela tog razvojnog procesa savjesti nalazi se u: F. DARCY-BÉRUBÉ, **Le sacrement de la paix** (Guide des parents), Éd. de l'ABC Montréal 1974, 18; Usp. A. AUER, **Autonomie Moral und christlicher Glaube**, Patoms, Düsseldorf 1971; D. MIETH, **Autonomie. Emploi du terme en morale chrétienne fondamentale**, u. AA. VV. **Autonomie, Dimension éthiques de la liberté**, Etudes d'éthique chrétienne, Ed. Univ. Fribourg Suisse, Ed. du Cerf Paris (bez god.), 85—103;

S. PINCKAERS, **Autonomie et hétéronomie en morale selon S. Thomas d' Aquin**, u istom skupnom dj., 104—123; F. BÖCKLE, **Fundamentalmoral**, Kösel Verl., München 1977, 48—92.

30 Usp. I. FUČEK, **Kršćanska etika u pokoncilskom previranju**, Temelji teološke etike, I. dio, ciklostil, FTI, Zagreb 1976, 64—180; Isti, **Krist — konkretna norma morala**, OŽ 31 (1976), 421—436.

ske zrelosti: već u dvanaestoj ili u dva-
desetoj ili čak mnogo kasnije? To je jed-
va moguće objektivno normirati: stvar
ide od slučaja do slučaja. Ali je bilo po-
trebno podati cjelovit pregled tog uz-
rasta i pokazati doba i stadije — sve do
onoga što bi u zreлом čovjeku kršćaninu
trebalo vladati, s obzirom na ćudorednu
savjest.

Još valja reći da je temelj kršćanskog
morala događanje koje odgovara struk-
turi susreta među osobama, dijalogu iz-
među »Ja« i »Ti«, što se sve događa u
Kristu u koga smo ugrađeni. Kršćanski
moral, ili radije »ethos«, nije drugo ne-
goli osobno događanje na istoj osobnoj
bazi. Taj, naime, izraz »ethos« u svom
originalnom značenju, kako nas je upo-
zorio i M. Heidegger, znači isto što i
»boravak«, »stan«, »središte«. Slijedi da
je čovjekov boravak u samome Bogu.
Taj nam je boravak omogućen trojstven-
nim samodarivanjem u Isusu Kristu. Ja-
sno, da se to dokuči, potrebno je ne-
što daleko više negoli vladanje po nor-
mama ili neko legalističko izvršavanje³¹.

Time smo nadvisili i prastaru antitezu
»autonomije« i »heteronomije« morala,
jer nismo čoveka odijelili od Kristove
osobe, niti smo Kristovu osobu odijelili
od čovjeka, a nismo ni društvo odijelili
od Krista ili obratno. Krist je Punina —
»pleroma« (Kol 1, 18 sl.). Zato smijemo
pomiriti izraze »teonomija morala« s iz-
razima »autonomija« ili »teonomna-au-
tonomija morala«, samo ako se ispravno
shvati njihov sadržaj. A »heteronomija
morala« (kako se redovito shvaća) zai-
sta ne dolazi u obzir u zreлом čovjeku-
kršćaninu i nema s kršćanskom slikom
svijeta nikakve zajedničke točke³².

Očito je ethos zahtjevan. On treba da
bude vršen u slobodi. Očito da nerijet-
ko traži odreknuće, ponekad i iznimna

odreknuća, osobito ukoliko se promatra
u perspektivi cjelokupnog jednog života.
Dostojanstvo se ljudske osobe ne može
ostvariti bez razapinjanja staroga čov-
jeka i bez dolaženja k sebi od »otudjenja«
grijeha i oslobađanja njegovu robovanju,
pa nije neobično da se etički zahtjevi
nesavršenom čovjeku ukazuju pod pri-
vidnošću tvrdoće i zakonske obveze ta-
ko da se ponekad doživljava sputan sa-
mim normama, pravilima, propisima i
uputama.

Otklon legalističkih koncepcija

Osobito je važno za predadolescente
ili predpubertet (12—14 godina, za dje-
vojčice 11—13)³³ da se kateheza obli-
kuje u pozitivnom i oslobađajućem vidu.
Ona treba da nadvisi zastarjele predra-
sude i iskorijeni svaku jednostranost —
što nije lako nasumce prevladati. Rodi-
telji, odgajatelji općenito i katehete na-
pose živimo još uvijek u legalističkim
kategorijama mišljenja i rezoniranja o
našem ćudoređu.

Uzmimo sa svom lojalnošću samo dva
vidika: 1. Još uvijek se prikazuje, tumači
i doživljava deset zapovjedi Božjih kao
neki »izvanjski« zakon nametnut čov-
jeku u smislu heterogenog morala, pa se
zato taj zakon i odbacuje ili trpi i podnosi
kao nešto opresivno što koči i ograni-
čuje našu slobodu; 2. postoji nevjeroja-
tan raskorak između onoga što kršćani
vjeruju i onoga što oni u svijetu rade,
grade, poduzimaju. Kao da je vjera sa-
svim nešto drugo a zalaganje oko izgrad-
nje svijeta drugo, pa se nerijetko to
dvoje jedva pokušava spajati. A jer se
ne može spojiti, vjera se ostavlja kao
»dodatak« u nekom čovjekovu dosta ne-
važnom sektoru.

31 I. FUČEK, *Krist — konkretna norma morala*
itd., 422.

32 Ondje, 434—435.

33 J. COLOMB, *Kateheza životnih dobi*, Bibl.
orijentacije I, Zagreb 1979 (prijevod s franc.
K. Đuran, M. Šurjan, A. Trobentar), 64. On-
dje cit.: »Faza fiziološkog dozrijevanja (do-

laska u pubertet), a i psihološkog (dolaska
do jasne svijesti svoga »ja«). Ovo je raz-
doblje vrlo 'negativno'.« — Usp. *Documen-
to di base*, Il rinnovamento della catechesi,
Testo promulgato dall' episcopato Italiano
Commento a cura del Centro catechistico
salesiano, Elle di ci, Torino 1971, str. 240—
—242.

Prema poznatoj i priznatoj anketi koju je proveo religiozni pedagog R. Giannatelli u jednoj biskupiji u Italiji s više od 3.800 dječaka i djevojčica 3. razreda srednje — »terza media« — što odgovara našem 8. razredu osmogodišnje škole, dobivamo slijedeće podatke: 64 posto predadolescenata ne zna da je prva i najveća zapovijed — zapovijed ljubavi, 42 posto ne drži da je deset zapovijedi Božjih utisnuto u srce svakoga čovjeka, isto 42 posto je uvjereno da je moral općenito, ograničenje čovjekove slobode³⁴.

Što se tiče raskoraka između vjere i našeg ljudskog rada i zalaganja oko izgradnje i progresa svijeta, neki su i naši vjeronaučni udžbenici tome pogodovali. Tako se, na primjer, u **sedmoj zapovijedi** — koja inače zahvaća velik dio ljudske aktivnosti, i više negoli se obično misli — ograničeno raspravljalo o pojmovima vlasništva, krađe, grabeži, plijena, o kršenju ugovora, restituciji, po uzoru priručnika Moralne teologije, koji su stoljećima bili više prožeti pravničkim propisima i pravničkim duhom — što je neminovno vodilo u kazuizam — negoli nadahnuti Svetim pismom. Stjecao se slijedeći dojam, ponegdje uvjerenje: čovjek uređuje, mnogo gradi, trguje i nastoji oko trajnog poboljšanja ekonomije. Čovjek prenosi, manipulira svijetom i sobom, mnogo uči i stječe diplome, silno toga pronalazi, osvaja sve predjele biosfere i stratosfere po svojoj volji. Međutim, ipak treba da pripazi na neke norme, koje su nekako tu i smetaju mu, i koje se ne čine bitne nego periferne. Pa ako na njih ne pazi, ide u pakao, ili bar u čistilište . . . Naravno, takva koncepcija ne može nikoga oduševiti. Naprotiv, ona snažno odbija³⁵.

Gdje je tu Bog? Gdje je tu ugradnja u Krista? Gdje se tu vidi Krist kao osobna norma morala? Gdje je tu uopće vjera? Sve to temeljito i bitno za razumijevanje stvarnosti izgleda negdje na periferiji kao nenuždan »dodatak«. Gdje je kršćanska inspiracija u svemu tom gigantskom djelovanju i radu oko izgradnje svijeta, o kojoj tako velebno govori koncilna konstitucija o Crkvi u sadašnjem svijetu — **Gaudium et spes** — u svojoj cjelini? Ne izgleda li da je istinska stvarnost ovaj svijet, rad, pronalasci, tehnički napredak, progres u svim pravcima, dok je religija, odnosno vjera, suvišan teret, nešto zaista marginalno, pa mlad čovjek nikako ne pojmi što će s njim u tom i takvom svjetu koji ga do dna fascinira i zarobljuje svojim mnogostrukim vrijednostima. Predadolescentes, tj. dječaci i djevojčice u predpubertetu i pubertetu, recimo u 7. i 8. razredu osmogodišnje škole, tu našu nedosljednost u tumačenju i u praksi, taj veliki vakuum veoma teško, ponekad strašno osjećaju i doživljavaju³⁶.

Ako ne već prije, svakako u dobi od 14. dalje (doba adolescencije) sva moralna kateheza treba da bude imponirana kao **suradnja** čovjeka s Bogom u stvaralačkom djelovanju koje Bog trajno u svijetu izvodi prije čovjeka, iznad čovjeka, više od čovjeka. Ali u Isusu Kristu — koji je utjelovljenjem pritjelovio čovječanstvo sebi i Ocu — Bog želi čovjeka kao svog »partnera«, kao suradnika i suodgovornog nosioca vrijednosti, ostvaritelja istih vrijednosti. Ovaj vid treba da postane jedna od najučinkovitijih kateheza o Bogu koji na taj način privlači i zanosi!

U toj pozitivnoj viziji govori, na primjer, o **petoj zapovijedi** »Ne ubij«!, znači

34 R. GIANNATELLI, **Una diocesi si interroga: a che punto siamo con l' insegnamento della religione?**, u **Orientamenti pedagogici** 15 (1968), 5, 1042—1080, cit. U GIANETTO — R. GIANNATELLI, **La catechesi dei ragazzi** (1/Psico-sociologia, mete, contenuti, opzioni metodologiche), Quaderni di Pedagogia catechistica C 6/1, Elle di ci, Torino — Leu-

mann, 1973, 145: slijedim njegovo izlaganje.

35 U. GIANETTO — R. GIANNATELLI, Nav. dj., 145.

36 To sam čuo iz razgovora mnogih kateheta, osobito onih koji nastoje djecu te dobi zadovoljiti, pa uvijek dalje studiraju i traže prikladne metode prenošenja.

govori o Božjem pozivu na poštivanje i promicanje života. U gradnju kateheze treba da uđe kako borba protiv prometnih nesreća, incidenata na gradilištima i radu uopće, zagađivanja atmosfere i okoliša, ali još više borba protiv rasizma, rata svake vrste, naoružanja, bolesti, epidemija, gladi u svijetu... A u pozitivnom vidu treba da u tu gradnju uđe sve ono što se u svijetu čini da se svim ljudima pribavi nivo života dostojan čovjeka i djeteta Božjeg, da se zaštite i pomognu roditelji, nerođena i rođena djeca,³⁷ da se osigura humani postupak s defektnima, debilima, amensima, starcima... Tu se ne smijemo ograničiti samo na to da pomognemo onima koji trenutno gladuju, da primimo izbjeglice, da priskočimo postradalima od potresa ili poplava, ili koje druge elementarne nesreće, nego je potrebno svim našim energijama pridonijeti kako bi svi ljudi bili u stanju slijediti svoj poziv čovjeka i kršćanina i svoju »obvezu da u ljubavi donose plod za život svijeta« (OT 16).³⁸

Takva impostacija zahvaća sav čudoredni, duhovni, religiozni odgoj, obitelj i Crkvu da mlade obranimo od sablazni — koliko je to moguće, od pornografije, od pokvarenosti. To obuhvaća misionarsko naviještanje Božje riječi. To angažira sav pastoralni rad Crkve. Mi ne možemo biti mirni dok nas svijet treba pod svim tim vidovima.

Idemo li još dublje, jasno nam je da se ovdje ne radi o našoj ljudskoj akciji. Bog je taj koji budi, podržava i širi život. On hoće život. On je stvorio svijet da bi, nakon milijarda godina priprave

(kako uči evolucija) bio sposoban za život.³⁹ I on je taj koji je njegov začetnik negdje u dubinama beskrajnih voda, da ga zatim proširi po čitavoj zemlji i dovede do gornje mete — do ljudskog života, gdje se grle vegetativni, osjetni, duševni i duhovni život zajedno, da ga takva Otac u Utjelovljenju svoga Sina definitivno prihvati i definitivno blagoslovi.⁴⁰

Bog, dakle, stvara, podržava, upravlja životom, jer On je Život. To je prva i duboka istina. A svaki naš ljudski (čovjekov) pozitivni intervent u život je odgovor, suradnja, jest staviti sebe zajedno s Bogom! A jer On želi da se život prenosi, njeguje i širi, da se privodi savršenstvu preko nas ljudi, naš je intervent, iako drugotan s obzirom na Boga, ipak pod mnogostrukim vidom neophodan. Danas, naime, Bog radi preko čovjeka. Stvaranje se nastavlja. Razvoj se nastavlja i dinamično se trajno uspinje. I stvaranje i razvoj je u čovjekovim rukama. Bog tako hoće.

Dakle, Božja zapovijed ne stvara zakon nego nas vodi da ga prepoznamo duboko utkana u našem srcu. Jer moralni zakon, kako smo naglasili, nije nešto izvanjsko čovjeku, nego je unutrašnje, bitno i sržno njegova bića, jest onaj impuls po kome se imperativno čovjek ima ostvariti kao čovjek. Daleko prije negoli je deset zapovijedi dobilo svoju okvirnu i minimalnu formulaciju u Bibliji, čovjek je iste zapovijedi svjetlom razuma spoznao i nastojao se po njima ravnati.⁴¹ Zapovijedi su kao miljokazi na cestama: nisu cesta ni stroj koji nas tjera nap-

37 Usp. Pastirsko pismo naših Biskupa o zaštiti nerođene djece **Uzvišenost i radost života**, u Prilogu GK, Br. 23/1979, 1—8.

38 U. GIANETTO — R. GIANNATELLI, Nav. dj., 146; Usp. E. CHIAVACCI, **Morale della vita fisica**, EDB, Bologna 1976, osobito **Significato e valore della vita fisica nell' annuncio cristiano**, 9—15.

39 Usp. H. THIELICKE, **Mensch sein — Mensch werden, Entwurf einer christlichen Anthropologie**, Piper, München-Zürich 1976, 473—500; AA. VV. **Evangelischer Erwachsener Katechismus**, Gütersloher Verlagshaus Gerd

Mohn, 1977³, 185 sl.; AA. VV. **Neues Glaubensbuch, Der gemeinsame christliche Glaube**, Hrsg. J. Feiner u. L. Vischer, Herder, Freiburg — Basel — Wien 1973⁴, 95—97, 437—439; K. RAHNER, **Grundkurs des Glaubens, Einführung in den Begriff des Christentums**, Herder, Freiburg — Basel — Wien 1976², odličan mu je uvod u Kristologiju: **Die Christologie innerhalb einer evolutiven Weltanschauung**, 180—202.

40 K. RAHNER, Nav. dj., 198—202.

41 Usp. I. FUČEK, **Uvod u opću moraliku**, ciklostil, FTI, Zagreb 1978, osobito **Čovjekov ethos u Dekalogu**, 18—23.

rijed, ali nam veoma pomažu da pronađemo cestu kojom valja poći.

Zapovijedi imaju svoju nezamjenjivu pedagošku vrijednost. Čovjek je slab i nema dostatne snage da sa sigurnošću točno usmjeri svoju ljudsku egzistenciju prema cilju. Zapovijedi imaju vrijednost pripomoći mu, kad u određenim trenucima života ili u nekim okolnostima čovjekova savjest postane kao zamagljena: one mu tada sugeriraju što treba da čini kako bi činio kao Krist Gospodin i po njegovu Duhu. U slučaju duhovne magle ili tame zapovijedi su nužne i za nas velik blagoslov, jer nam one nadoknađuju slabo svjetlo — oslabljene farove naše svijesti. Samo dugom izgradnjom, u visokom stupnju predanja samoga sebe Bogu, zakon milosti i ljubavi, ili točnije, zakon Duha Svetoga u nama postaje movens i prvi pokretač, pravi zakon pravog kršćanina.

Tako postaje vidno da su naravni zakon u nama i principi naravnog zakona, tj. deset zapovijedi Božjih Kristom uzdignuti kao što je uzdignut i sam čovjek, pa nisu više »naravni« nego su »vrhunaravni« zakon u nama koji nam pomaže da se uzmogremo cjelovito ostvariti kao ljudi i kao kršćani.⁴² Stoga, umjesto da se djeci i adolescentima govori izolirano o zakonu i zakonima, treba im govoriti o osobnom **susretu**, o odnosu, o Savezu, o prijateljstvu s Bogom, što nadilazi sva ljudska prijateljstva i ljubavi.

Krist Gospodin, utjelovljeni Savez Boga i nas ljudi — nov i vječni Savez —

nije nam ostavio listu grijeha, precepta ili zakona, nego je sve zakone i moralne norme sažeo u jednu jedinu normu: ljubavi Boga i blišnjega kako je on sam činio.⁴³ A takva ljubav pretpostavlja pravilan osobni odnos čovjeka s Bogom i međusobni odnos sa svim ljudima: prijateljima i neprijateljima.⁴⁴

Naš je moral, moral »pashalnog otajstva«.⁴⁵ S jedne strane, treba uvijek računati s realnošću zla i grijeha, trpljenja i smrti. Tako je naš zamah prema životu, prema zajedništvu života s Bogom i sa svim ljudima trajno zasjedan i napadan. Put nam nije siguran i ravan. Bačeni smo u borbu i to trajnu.⁴⁶ Do neizmjerne sreće, za kojom teži svaki čovjek, probijamo se kroz trpljenje i odricanje od samih sebe, noseći s Kristom križ sve do Kalvarije. Ovaj vid pashalnog otajstva — vid trpljenja ili »prva stranica tog misterija« — ni mladima se nipošto ne smije zasjeniti ili bilo kako uljepšati.

S druge strane, vjera nam kaže da smrt nije svršetak nego početak vječnog života — vid proslave ili »druga stranica pashalnog otajstva«. To je početak neizmjerne sreće za kojom težimo. Znamo da sve ovo što ovdje gradimo i oko čega se trudimo treba da bude temeljito pročišćeno i preobraženo, ali da ostaje. Život će triumfirati na svršetku⁴⁷. Ono što nam ovdje izgleda kao umiranje, davanje i totalno upropaštavanje sebe, to je najplodniji razvitak života za nas i za druge: »Tko hoće sačuvati svoj život, izgubit će ga, a tko izgubi radi mene svoj

42 Usp. I. FUČEK, **Povijest moralnog zakona**, ciklostil, FTI, Zagreb 1977, osobito **Teološki vidici naravnog moralnog zakona**, 66—71.

43 Usp. moj članak **Poziv u Kristu. Nove antropološke postavke Moralne teologije**, u **Bogoslovni vestnik** 33 (1973), 166—184 i istoimeni članak u **OŽ** 28 (1973), 332—351. — Usp. i moja skripta **Nasljedovanje Krista** (Sequela Christi), Zagreb 1970, 14 sl., 37 sl.

44 L. AGUSTONI, **Famiglia e iniziazione dei fanciulli alla penitenza**, Indicazioni catechistiche per genitori ed educatori, u **Via veritae vita** (Rivista di pastorale catechistica), br 46, 23 (1974), 50.

45 K. RAHNER, **Christliche Weltfreudigkeit**, u **Schriften III**, 342—345; Usp. I. FUČEK, **Osobno doživljeno kršćanstvo**, FTI, Zagreb 1972,

pod naslovom **Pashalna tajna**, 217—240.

46 **Gaudium et spes**, 13, govori da naš život pruža »sliku borbe« i to »dramatične borbe između dobra i zla, između svjetla i tame«. U GS 37, čitamo: »Svu ljudsku povijest prožimlje teška borba protiv moći mraka. Ta borba, koja je započela već od početka svijeta trajat će po riječi Gospodnjoj sve do posljednjega dana. Ubačen u tu borbu, čovjek se mora neprestano boriti da prione uz dobro. I jedino uz velike napore i pomoć Božje milosti može postići svoje unutrašnje jedinstvo.«

47 Usp. J. RATZINGER, **Eshatologie, Tod und ewiges Leben**, F. Pustet, Regensburg 1977, 158—160; K. RAHNER, **Auferstehung des Fleisches**, u **Schriften II**, 219—225.

život, naći će ga« (Mt 16, 25). Tko daje svoj život za druge iz ljubavi — kao Krist Gospodin koji je umro za sve — taj ga razvija više od svih drugih, taj će ga naći čitava i čudesno obogaćena, preobražena.

Takav je život Trojstvenog Boga. U tajnu tog trojstvenog života treba mlade neminovno uvoditi, jer taj je Život samoga Boga model za sve živo. Tri se osobe potpuno daruju i nalaze se jedna u drugoj toliko intenzivno da ne tvore tri naravi i tri života, nego jednu samu narav i jedan život, jedinstvenu ljubav. I to je taj temeljni zakon koji vlada čitavim svemirom.^{47a} Po tom zakonu je živio Krist u cijelom svom zemaljskom životu. Na taj je zakon pozvan svaki od nas kao i cijelo čovječanstvo — da se postupnim progresom digne sve većem savršenstvu. U toj nam se viziji Božji plan ukazuje grandiozan u čudesnoj ljepoti.⁴⁸

Gdjegod se na svijetu nađe ljubavi koja se dariva i koja prima bez egoizma, tamo je Crkva, tamo je na djelu Duh Sveti, tamo se pomalo formira »Kristosfera« — prema Teilhardovoj koncepciji —

tj. sfera prave ljubavi u darivanju sama sebe, u sjedinjenju s drugima i s Bogom. Ta je ljubav do najvišeg stupnja aktualizirana u Kristu, a sada obuhvaća sve i u njoj sudjeluju svi u Duhu Svetom. Tako s Kristom izgrađujemo ono što će biti novi svijet, »novo nebo i nova zemlja«, raj, novi Jeruzalem, »Theosfera« — ako je želim tako nazvati — trijumf života i ljubavi.⁴⁹

To je ta teilhardovska vizija svijeta: iz »biosfere« čovječanstvo se uzdiže do »noosfere«, iz noosfere u »Kristosferu«, iz Kristosfere u »Theosferu«. To je cilj, zadnja meta, ne u smislu nekog apsolutnog smirenja kao u »nirvani«, nego u vječnoj neizrecivoj ljubavi osobe s osobom — »Ja« sa »Ti«: ja stvorenje sa Ti Boga. Taj moral konstitucije **Gaudium et spes**, ako se u nj mladi na vrijeme potpuno i vješto upućuju, može do kraja oduševiti i izgraditi mladog čovjeka dobre volje. To je nešto drugo negoli: »Ne smiješ ovo, moraš ono, Bog će te kazniti...«⁵⁰

(nastavak u slijedećem broju)

47a Usp. K. RAHNER, **Der dreifaltige Gott**, u **Schriften XIII**, 139—142.

48 Usp. K. RAHNER, **Betrachtungen zum ignatianischen Exerzitienbuch**, Käsel, München 1965, pod naslovom **Alltäglichkeit des Lebens Jesu**, 124—128.

49 Usp. J. WEISSGERBER, **Osnovni zakon svemira**, Biblioteka OŽ 3, FTI, Zagreb 1972, pod naslovom **Usp. u biosferu**, 58—94 i **Od monoblika do Kristoblika**, 227—340.

50 O odgoju savjesti djeteta pod moralnim vidom usp.: E. COCEVER, **Come educa la famiglia tra i 7 e gli 11 anni: una ricerca**, u **Il Regno — Attualità**, n. 403, 15 sett. 1979, (16/79), str. 364—366, A. TROBENTAR, **Odgoj djeteta od rođenja do 7. godine**, u **Odgoj djece u vjeri u kršćanskoj zajednici**.

Zbornik radova IV KLJŠ, Rijeka, 2—11. srpnja 1974, KS, Zagreb 1975, 84—95; M. VALKOVIĆ, **Moralni odgoj djece u svjetlu Objave i antropoloških znanosti**, u istom zborniku radova KLJŠ, 243—262; M. SRAKIĆ, **Razvoj i odgoj moralnog osjećaja kod djece**, u istom zborniku KLJŠ, 232—242; H. BISSONNIER, **Psicologia e morale nella nuova catechesi**, Collana Fondamenti di una catechesi rinnovata — 10 (prijevod s franc. **Psychopedagogie de la conscience morale en sens conditionnements normaux et pathologiques**, Ed. Fleurs, Paris 1969), Torino-Leumann, Elle di ci, 1969; G. GATTI, **La dimensione morale della catechesi**, Lezioni di aggiornamento per catechisti, Elle di ci Torino-Leumann, 1973.